

POLJOPRIVREDA I RURALNI RAZVOJ BRDSKO-PLANINSKIH PODRUČJA SRBIJE U PROCESU PRIDRUŽIVANJA EU¹

Sažetak

Poboljšanje performansi poljoprivrede i ruralni razvoj brdsko-planinskih područja Srbije zahtevaju strateški pristup i doslednost u sprovođenju razvojnih mera i aktivnosti. U radu su formulisani prioriteti, ciljevi i mere u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Shodno tome, određene su tri generalne teme koje imaju značaj za brdsko-planinska područja Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Naime, svrha je kreiranje povoljnog okruženja za: 1) razvoj poljoprivredne proizvodnje i agroindustrije, 2) održivo upravljanje prirodnim resursima, kao i 3) stimulisanje diversifikacije ruralne ekonomije. Krajnji cilj održivog razvoja poljoprivrede i sveukupan ruralni razvoj lokalnih zajednica jeste unapređenje materijalnog i društvenog statusa lokalnog stanovništva. Pored toga, afirmiše se koncept integralnog ruralnog razvoja koji se bazira na umrežavanju ruralne sa urbanom privredom, polarizaciji poljoprivredne strukture i diversifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima. Rezultati istraživanja pokazuju da pomoću navedenog strateškog pristupa unapređenje agrarne konkurentnosti može biti značajan oslonac privrednom razvoju Republike Srbije.

Ključne reči: poljoprivreda, ruralni razvoj, prirodni resursi, integralna proizvodnja, diversifikacija ruralne ekonomije.

1. UVOD

Geografski položaj i prirodni uslovi Republike Srbije pogoduju razvoju raznovrsne poljoprivredne proizvodnje.² Poljoprivreda predstavlja jedan od strateških

* Naučni savetnik, direktor, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Volgina 15, 11060 Beograd, Srbija, e-mail: jonel_s@iep.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0003-1342-1325>

** Naučni savetnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Volgina 15, 11060 Beograd, Srbija, e-mail: brankomih@neobee.net, <https://orcid.org/0000-0002-2398-6568>

¹ Rad je rezultat istraživanja za čiju su realizaciju sredstva obezbeđena iz budžeta RS, Ugovor Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2022. godini, broj: 451-03-68/2022-14 od 17. 1. 2022. godine.

² B. Mihailović, Z. Simonović, *Strateško planiranje održivog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Srbiji*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd 2016, 29.

sektora za privredni rast i razvoj Srbije, a osim ekonomske ona poseduje i širu društvenu i ekološku komponentu.

Iako postoje značajni razvojni preduslovi u agraru koji se ogledaju u povoljnim klimatskim uslovima, dostupnim vodnim potencijalima, kao i karakteristikama zemljišta, oni nisu adekvatno iskorišćeni.

Shodno tome, u brojnim opštinskim, regionalnim i državnim strateškim dokumentima, poljoprivreda je prepoznata kao jedan od strateških razvojnih prioriteta; tim pre što investicije imaju važnu ulogu u razvoju poljoprivrede, kako na makro tako i na mikro planu.³

Podrška održivom ruralnom razvoju u Srbiji realizuje se putem brojnih programa i projekata u ovoj oblasti. Oni daju najbolje rezultate ukoliko su posvećeni inovacijama i patentima u poljoprivrednoj proizvodnji, unapređenju međunarodne konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije, kao i povećanju zaposlenosti u ruralnim područjima.

Socijalni kapital u brdsko-planinskim područjima može se uvećati korišćenjem tzv. „LEADER” pristupa, odnosno formulisanjem i implementacijom lokalnih strategija ruralnog razvoja. Uz to, formiranjem lokalnih akcionih grupa, tzv. „LAG”, dodatno se motiviše i lokalno stanovništvo da aktivno učestvuje u navedenim procesima.⁴

2. PRIORITETI, CILJEVI I MERE ZA OBLAST POLJOPRIVREDA I RURALNI RAZVOJ

Razvoj poljoprivrede i brdsko-planinskih ruralnih područja u Srbiji može se stimulisati pravovremenim i prikladnim strateškim merama i programima u brojnim oblastima funkcionisanja poljoprivredne proizvodnje. Vizija razvoja oblasti poljoprivrede i ruralnih područja može se ostvariti unapređenjem agrarne konkurentnosti. Osnovu ove konkurentnosti čine komercijalna i porodična gazdinstava čija je pretežna delatnost poljoprivreda, a pored njih takođe i gazdinstva koja u oblasti poljoprivrede ostvaruju dodatnu zaradu. Posebno mesto pripada seoskom turizmu koji u Srbiji postoji u različitim oblicima uslovljenim prirodno-geografskim karakteristikama terena, društvenim i kulturnim elementima i strateškim planovima razvoja turizma.⁵

Razvoj poljoprivrede i ruralnih područja u savremenim uslovima u manjoj meri zavisi od dostupnih poljoprivrednih resursa, a više je rezultanta ade-

³ M. Jeločnik, J. Subić, „Evaluation of economic efficiency of investments in organic production at the family farms”, in: *Organic farming, eco-market and their capitalization through the entrepreneurial initiative: Course for trainers* (eds. Marco Platania, Marko Jeločnik, Irina Neta Gostin), IASI, Romania: ‘Alexandru Ioan Cuza’ University Press, 2020, 261–300.

⁴ B. Mihailović, Z. Simonović, 18.

⁵ P. Vuković, J. Subić, „Sustainable Tourism Development of Rural Areas in Serbia as a Precondition to Competitiveness: Chances on the International Tourism Market”, in: *Sustainable Tourism: Breakthroughs in Research and Practice*, IGI Global, 2019, 351.

kvatnih strateških mera i njihove posvećene i dosledne implementacije. Globalna konkurencija i zahtevniji i precizniji uslovi poslovanja posledica su liberalizacije spoljnotrgovinske razmene. Izmenjeni uslovi poslovanja uvode nove propise i standarde u domenu ekologije, bezbednosti proizvoda, zdravlja ali i zaštite samih proizvođača.⁶ Shodno takvim novim uslovima i definisanim prioritetima, ciljevima i merama u oblasti Poljoprivrede i ruralni razvoj (tabela 1), određene su tri generalne teme od interesa za brdsko-planinska područja Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, a koje se tiču stvaranja podsticajnog ambijenta za:

- rast, razvoj i intenziviranje poljoprivredne proizvodnje i agroindustrije;
- održivo upravljanje prirodnim resursima i sprovođenje radnji u vezi sa ekologijom i prirodom; i
- rast, razvoj i intenziviranje diversifikacije ruralne ekonomske delatnosti.

Tabela 1. Prioriteti, ciljevi i mere za oblast Poljoprivrede i ruralni razvoj

PRIORITET	CILJ	MERA
1. Održivi poljoprivredni razvoj	1.1. Jačanje konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje i agroindustrije	1.1.1. Razvoj i intenziviranje poljoprivredne proizvodnje: • Razvoj konkurentnosti biljne proizvodnje • Unapređenje konkurentnosti stočarske proizvodnje (putem rasta produktivnosti i podsticanja osnovnih vidova stočarske proizvodnje)
		1.1.2. Razvoj i intenziviranje prehrambeno-prerađivačke industrije: • Uvođenje inovativnih pristupa u poslovanju porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i poljoprivrednih preduzeća • Uvođenje EU standarda u tehnologiji proizvodnje, skladištenja i dorade/prerade poljoprivrednih proizvoda
		1.1.3. Efikasno povezivanje u poljoprivredi: • Uspostavljanje proizvođačkih grupa • Uspostavljanje proizvođačkih organizacija. Udruživanje proizvođača primarnih poljoprivrednih proizvoda, prerađivača i ostalih ekonomskih učesnika u razvoju agrarne ekonomije
		1.1.4. Izgradnja institucionalnih kapaciteta u poljoprivredi: • Usvajanje standarda Evropske unije (EU), putem uskladjivanja propisa i primene pravila Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) • Uspostavljanje efikasne vertikalne saradnje i komunikacije • Uspostavljanje regionalne baze podataka privrednih subjekata iz oblasti agrara • Razvoj regionalne prognozno-izveštajne službe zaštite bilja

⁶ B. Mihailović, Z. Simonović, 13.

1. Održivi poljoprivredni razvoj	1.2. Održivo upravljanje prirodnim resursima i očuvanje životne sredine	1.2.1. Zaštita zemljišnih resursa - Komasacija (grupisanje zemljišta) s ciljem kreiranja podsticajnog ambijenta za poljoprivrednu proizvodnju - Zaštita i unapređenje kvaliteta i plodnosti poljoprivrednog zemljišta radi stvaranja uslova za produktivniju poljoprivrednu proizvodnju - Zaštita i unapređenje kvaliteta poljoprivredne infrastrukture, u cilju održivog upravljanja prirodnim resursima
		1.2.2. Održivo upravljanje vodnim resursima - Izgradnja efikasnog sistema hidrotehničkih melioracija kako bi se omogućila viša produktivnost i stabilnost biljne proizvodnje - Izgradnja niskonaponske mreže u cilju navodnjavanja poljoprivrednih kultura
		1.2.3. Popularizacija organske poljoprivrede - Uvođenje i razvoj organske poljoprivrede - Podrška organskoj proizvodnji na regionalnom/lokalnom nivou
2. Održivi ruralni razvoj	2.1. Diversifikacija ekonomskih aktivnosti na selu	2.1.1. Razvoj nepoljoprivrednih delatnosti u ruralnim područjima - Podrška unapređenju prerade poljoprivrednih proizvoda (mesa, mleka, žitarica, voća, povrća) na sektoru poljoprivrednih gazdinstava - Podrška preradi poljoprivrednih proizvoda (mesa, mleka, žitarica, voća, povrća) na sektoru MSPP (malih i srednjih preduzeća i preduzetnika) - Podrška malim i srednjim prerađivačkim pogonima - Povećanje prepoznatljivosti i konkurentnosti lokalnih prehrambenih proizvoda koji su proizvedeni u zanatskim pogonima - Rekonstrukcija ribnjaka i/ili podizanje novih ribnjaka
		2.1.2. Podrška razvoju ruralnog turizma - Podrška razvoju ruralnog turizma na poljoprivrednim gazdinstvima - Podrška razvoju lovno-ribolovnog turizma na poljoprivrednim gazdinstvima

Izvor: istraživanje autora.

Imajući u vidu značaj stvaranja podsticajnog ambijenta, radi ostvarenja generalnih tema od interesa za brdsko-planinska područja Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj uniji daju se sledeće preporuke u oblasti Poljoprivrede i ruralnog razvoja:

- pokretanje inicijative za donošenje pravilnika o integralnoj proizvodnji;
- uspostavljanje pravnog okvira kojim se omogućuje da poljoprivredni proizvođači u određenim sektorima poljoprivredne proizvodnje formiraju proizvođačke grupe i proizvođačke organizacije;

- potenciranje donošenja pravilnika kojim se reguliše izgradnja sistema niskonaponske mreže u funkciji hidrotehničke melioracije;
- definisanje nadležnosti i odgovornosti u oblasti održivog upravljanja prirodnim resursima (zemljištem i vodom);
- potenciranje razvoja prognožno-izveštajnih službi zaštite bilja na regionalnom nivou; i
- potenciranje izrade lokalnih strategija u oblasti održivog razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja.

3. POKRETANJE INICIJATIVE ZA DONOŠENJE ZAKONSKE REGULATIVE O INTEGRALNOJ PROIZVODNJI

Sistem trgovine hranom i globalni poljoprivredno-prehrambeni lanci postali su od vitalnog značaja za ishranu svetske populacije i obezbeđivanje sigurnosti hrane.⁷ Evropska unija je već daleko odmakla u *integralnoj proizvodnji* kao procesu proizvodnje sa maksimalnim proizvodnim efektom uz minimalno korišćenje hemijskih sredstava zaštite. Integralna zaštita biljaka od štetočina i parazita (*Integrated Pest Management* – IPM) je sistem zaštite koji se zasniva na dobrom poznavanju biljaka domaćina i štetnih organizama i njihove interakcije sa uslovima spoljašnje sredine. Procenjuje se rizik od pojave bolesti i šteta koje one izazivaju i primenjuju sve mere kontrole, odnosno preventivne mere zaštite, često označene kao *dobra poljoprivredna praksa*. Primenjuju se biološke i hemijske mere u cilju dobijanja optimalnih prinosa uz minimalni ekonomski rizik.

Da bi se zadovoljili zahtevi koji su postavljeni za zaštitu životne sredine i zdravstvenu bezbednost voća, Parlament Evropske unije usvojio je tzv. *Criterion Cut Off* zakon koji zabranjuje upotrebu velikog broja pesticida. Registruju se novi selektivniji pesticidi, toksikološki i eko-toksikološki povoljniji. Da bi se minimizirali rizici poljoprivredne proizvodnje i obezbedili adekvatni proizvodni standardi, Evropska unija je definisala i implementirala tzv. *principe integralne proizvodnje voća*. Radi se o ekonomskoj proizvodnja koja je bazirana na naučnim postulatima, čime se povećava učešće *struke* u proizvodnji. Integralna proizvodnja najzastupljenija je u *voćarstvu*, *povrtaštvu* i *vinogradarstvu*. Od voćnih vrsta, najviše je zaživela integralna zaštita *jabuke* i *kruške*.

Sve zemlje u okruženju donele su zakon o integralnoj proizvodnji i uređile ovu oblast neophodnim pravilnicima. Republika Srbija je donela Zakon o organskoj proizvodnji, ali ne i pravilnik o integralnoj proizvodnji, sa propisanim tehničkim i organizacionim uslovima, načinom organizacije kontrole proizvoda, definisanjem obaveza proizvođača, određivanjem sertifikacione kuće, načinima sertifikovanja, obaveznim označavanjem proizvoda logom, što su sve pravila

⁷ J. V. Andrei, L. Chivu, M. Constantin, J. Subić, "Economic aspects of international agricultural trade and possible threats to food security in the EU-27: a systematic statistical approach", in: *Shifting Patterns of Agricultural Trade*, Springer, Singapore 2021, 229.

koja predstavljaju osnovu delovanja integralne proizvodnje. Jedino je na ovaj način moguće postići jačanje konkurentnosti poljoprivrednog sektora, standardizaciju i povećanje kvaliteta proizvoda u brdsko-planinskim područjima Republike Srbije.

4. USPOSTAVLJANJE PRAVNOG OKVIRA KOJIM SE OMOGUĆUJE DA POLJOPRIVREDNI PROIZVOĐAČI FORMIRAJU PROIZVOĐAČKE GRUPE I PROIZVOĐAČKE ORGANIZACIJE

Da bi se ispunili ciljevi i ispoštovao budžetski okvir Zajedničke agrarne politike, uspostavljen je pravni okvir koji je Evropska unija ponudila poljoprivrednim proizvođačima u određenim sektorima poljoprivredne proizvodnje u vidu proizvođačkih grupa i proizvođačkih organizacija. Zadovoljavanjem ustanovljenih kriterijuma i ispunjavanjem postavljenih ciljeva, proizvođačkim grupama i proizvođačkim organizacijama omogućeno je korišćenje bespovratnih sredstava iz budžeta Evropske unije. Na taj način, oni mogu osigurati stabilan razvoj, bezbolnije udovoljavanje sve većim prohtevima probirljivog tržišta, kvalitetne instrumente i mehanizme za prevladavanje kriznih situacija.

U početku je pravni okvir omogućavao formiranje samo proizvođačkih organizacija, no širenjem Evropske unije uvidelo se da je pravna regulativa prezahtevna i teško primenjiva za poljoprivredne proizvođače u državama bivšeg istočnog bloka. Shodno tome, definisan je i prelazni oblik u formi proizvođačkih grupa koje se u roku od pet godina moraju preoblikovati u proizvođačku organizaciju.

Udruženi ekonomski akteri, pre svega porodična poljoprivredna gazdinstva, preko izabranog pravnog oblika mogu prihvatiti kriterijume, udovoljiti zahtevima, postaviti i realizovati ciljeve koje od njih traži formiranje proizvođačkih grupa, s obavezom pretvaranja u proizvođačku organizaciju nakon predviđenog perioda od pet godina.

Organizacije formirane oko pojedinih linija poljoprivredne proizvodnje predstavljaju izrazito bitan segment poljoprivrede Evropske unije. One takođe predstavljaju i veoma relevantnog partnera Evropskoj komisiji (čvrste i bučne pregovarače, koji se ne libe da nezadovoljstvo izraze demonstrativnim uništavanjem svojih proizvoda: voća, povrća, šećera, vina, mleka, mesa...) prilikom kreiranja politike.

Ovo jeste segment koji i te kako nedostaje, jer ovakve organizacije na efekativan način artikulišu svoje interese. One takođe predstavljaju i faktore formulisanja i implementacije uspešne agrarne politike, prilagođene potrebama tržišta i krajnjih korisnika, tim pre što u mnogim regionima postoje bliske veze između poljoprivrede i zanatstva, turizma, maloprodaje i celokupne privrede.⁸

⁸ B. Mihailović *et al.*, "Farm differentiation strategies and sustainable regional development", *Sustainability* 17/2020, 7223.

S obzirom na činjenicu da i dalje veliki broj nekomercijalnih i polukomercijalnih poljoprivrednih gazdinstava predstavlja važno obeležje poljoprivrede u Republici Srbiji, jačanje konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije zavisice od oživljavanja ruralne ekonomije. Imajući u vidu neorganizovanost, nestandardizovanost i usitnjenost domaće poljoprivredne proizvodnje, veću pažnju trebalo bi posvetiti proizvođačkim organizacijama kojima se nameće prilagođavanje proizvodnje zahtevima tržišta, zajednički marketing proizvoda i uspostavljanje zajedničkih pravila o proizvodnim informacijama (s posebnim akcentom na završetak proizvodnog ciklusa i prisutnost na tržištu). Proizvođačke organizacije imaju izuzetno značajnu ulogu u organizaciji otkupa voća i povrća.

Radi razvoja i veće efikasnosti poslovnog povezivanja u poljoprivredi trebalo bi edukovati stručni i menadžerski kadar, informatizovati poslovno povezivanje u poljoprivredi i snažnije ga medijski promovisati, doneti strategiju s razradom sistemskih mera za poslovno povezivanje, te razraditi dugoročne programe međusektorske povezanosti porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i komplementarnih delatnosti.

Kad bude došlo do prijema Republike Srbije u članstvo Evropske unije, domaći poljoprivredni proizvođači će se naći u konkurenciji s visokosubvencionisanim proizvođačima zemalja članica EU na velikom jedinstvenom tržištu bez ikakvih trgovinskih prepreka, pa bi stoga trebalo posvetiti posebnu pažnju korišćenju mogućnosti koje pruža zajednička agrarna politika Evropske unije.

5. POTENCIRANJE DONOŠENJA PRAVILNIKA KOJIM SE REGULIŠE IZGRADNJA SISTEMA NISKONAPONSKE MREŽE U FUNKCIJI HIDROTEHNIČKE MELIORACIJE

Sistem navodnjavanja/odvodnjavanja na području Republike Srbije u celini je nedovoljno efikasan i ispod tehničkih mogućnosti. Prema raspoloživim vodnim i zemljišnim potencijalima u Srbiji, navodnjavanje se koristi na generalno zanemarljivim obradivim površinama.⁹ Veoma je važno da hidromelioracija ne bude u domenu poljoprivrednih gazdinstava i njihovog individualnog pristupa ovom problemu, već da jedinica lokalne samouprave, u partnerstvu sa nadležnim javnim preduzećima, regionalnim institucijama i poljoprivrednim gazdinstvima, ovo pitanje sistemski i dugoročno rešava. Za unapređenje stanja u ovoj oblasti potrebne su aktivnosti u pogledu izgradnje i/ili rekonstrukcije kanala za odvođenje viška voda sa poljoprivrednih površina i njihovo navodnjavanje u godišnjem periodu sa manjom količinom padavina.

Uvođenjem niskonaponske mreže na područjima koja se navodnjavaju troškovi se u velikoj meri redukuju i unapređuje se način navodnjavanja poljoprivrednih kultura. Shodno tome, donošenjem pravilnika kojim se reguliše izgradnja

⁹ M. Jeločnik, J. Subić, A. Zdravković, "Economic effects of investment in irrigation systems implementation at the small family farms", *Economics of Agriculture* 3/2022, 793.

sistema niskonaponske mreže u funkciji hidrotehničke melioracije, podstiče se poboljšanje kvaliteta poljoprivrednog zemljišta, kao i kreiranje potrebnih preduslova za visoke prinose u poljoprivrednoj proizvodnji. Pored toga, obezbeđuje se i održivo upravljanje poljoprivrednim zemljištem.

Ovaj *pravilnik trebalo bi da uređuje sledeće aktivnosti:*

- izradu planske dokumentacije u ovoj oblasti;
- ishodovanje potrebnih dozvola;
- koordinaciju rada sa Elektrodistribucijom RS;
- koordinaciju i monitoring implemetacije radova; i
- monitoring rada sistema.

Izgradnjom sistema niskonaponske mreže u funkciji odvodnjavanja sprečilo bi se potapanje poljoprivrednog zemljišta i ispiranje mineralnih materija.

Izgradnja sistema niskonaponske mreže u funkciji navodnjavanja dovela bi do povećanja produktivnosti i stabilnosti proizvodnje/prinosa. Uz to, ostvarili bi se efekti koji se direktno reflektuju preko:

- povećanja površina koje se navodnjavaju;
- smanjenja cene navodnjavanja po jedinici površine (m², ar, ha);
- povećanja broja poljoprivrednih gazdinstava čija se proizvodnja odvija u sistemu navodnjavanja;
- procenta povećanja prinosa; i
- procenta profita po jedinici navodnjavane površine (m², ar, ha).

6. DEFINISANJE NADLEŽNOSTI I ODGOVORNOSTI U OBLASTI ODRŽIVOG UPRAVLJANJA PRIRODNIM RESURSIMA

Opstanak i razvoj moderne poljoprivrede krajem prošlog veka našao se na raskršnici, suočen sa simultanim zahtevima da se obezbede ekonomska i ekološka efikasnost, uz minimalni rizik ugrožavanja životne sredine. U nastojanju da se intenzivno jača konkurentnost domaće poljoprivredne proizvodnje, poljoprivredna gazdinstva u Srbiji moraju ne samo da obezbede ekonomsku, socijalnu i ekološku održivost već i da se izbore sa pojavama društvene marginalizacije i prekomerne potrošnje resursa.¹⁰ Konvencionalna poljoprivreda, zasnovana na specijalizaciji proizvodnje i intenzivnoj primeni mehanizacije, energije, pesticida, mineralnih đubriva, koncentrovane stočne hrane i novokreiranih sorti i rasa ostavlja ozbiljne štetne posledice po životnu sredinu i agrobiodiverzitet.

Kao odgovor na navedene negativne efekte razvija se koncept održive poljoprivrede, koja je koncipirana tako da ne dregradira životnu sredinu, tehnički je primenljiva, ekonomski isplativa i socijalno prihvatljiva. Ekološki održivi proizvodni sistemi i tehnike u poljoprivredi razlikuju se međusobno u zavisnosti

¹⁰ Z. Vasiljević, J. Subić, V. Kovačević, „Mogućnosti korišćenja obnovljivih izvora energija na poljoprivrednim gazdinstvima u Srbiji”, *Ekonomski vidici* 3–4/2018, 191.

od regionalnih specifičnosti proizvodnog područja, ali im je zajedničko to što se staraju o očuvanju i unapređenju plodnosti zemljišta i racionalnije primenjuju pesticide i mineralna đubriva.

Prema definiciji FAO (Organizacija za hranu i poljoprivredu) *održiva poljoprivreda* podrazumeva „upravljanje i očuvanje prirodnih resursa i usmeravanje tehnoloških i institucionalnih promena ka dostizanju i kontinuiranom zadovoljavanju potreba sadašnjih i budućih generacija. Takav održivi razvoj (u poljoprivredi, šumarstvu, ribolovu) podrazumeva očuvanje zemljišta, vode, biljnih i životinjskih resursa, ne ugrožava životnu sredinu, tehnički je primenljiv, ekonomski isplativ i društveno prihvatljiv.”¹¹

U zavisnosti od regionalnih karakteristika, odnosno od proizvodnog potencijala raspoloživih prirodnih resursa, primenjuju se različite mere, sistemi i tehnike održivosti u poljoprivrednoj proizvodnji. Njene specifičnosti manifestuju se u održivom upravljanju zemljištem u poljoprivredi i istovremenom očuvanju agrobiodiverziteta, pravshodno u saglasnosti sa pravilima dobre poljoprivredne prakse.

U poljoprivrednim oblastima visokog proizvodnog potencijala primenjuju se mere koje se odnose na: recikliranje inputa i smanjivanje upotrebe mineralnih đubriva i pesticida, razvoj bioloških sistema proizvodnje, unapređenje prosečnih prinosa poljoprivredne proizvodnje, unapređenje sistema za navodnjavanje, sprečavanje acidifikacije zemljišta, racionalno korišćenje energije i proizvodnju biogoriva, dok se u poljoprivrednim oblastima niskog proizvodnog potencijala primenjuju mere konzerviranja ekološki osetljivih površina.

Održivo upravljanje poljoprivrednim zemljištem obuhvata aktivnosti koje se sprovode kako bi se očuvale prirodne funkcije zemljišta, kao i zaštita i unapređenje korišćenja zemljišta u saglasnosti sa njegovom namenom.

Agrobiodiverzitet podrazumeva bogatstvo i raznovrsnost biljnog i životinjskog sveta, kao i mikroorganizama, koji se neposredno ili posredno koriste u ishrani i poljoprivredi. Ovo uključuje biljne proizvode, stočarstvo, šumarstvo i ribarstvo, a takođe obuhvata i biološku varijabilnost genetskih resursa, vrsta i agroekosistema. Istovremeno, obuhvaćeni su i organizmi koji podržavaju proizvodnju biomase, kao i plodnost i produktivnost agroekoloških sistema.

Sistemi i tehnike održive proizvodnje u poljoprivredi (orijentacija ka lokalnim vrstama, sortama i hibridima, kombinovanje većeg broja poljoprivrednih kultura koje se simultano ili etapno gaje u predelima samoniklih biljnih zajednica, kombinovana biljno-stočarska proizvodnja i dr.) pogoduju očuvanju biodiverziteta tla, genetskog, specijskog i ekosistemskog biodiverziteta u poljoprivredi, omogućavaju biološku zaštitu od bolesti i štetočina i oprašivanje, obezbeđuju recikliranje inputa, odn. podižu efikasnost agroekosistema i doprinose zaštiti vode, vazduha i klime.

¹¹ The state of food and agriculture: World and regional reviews Sustainable development and natural resource management, Food and agriculture organization of the United Nations, FAO, Rome 1989, 65.

Kombinovani agroekosistemi generalno su produktivniji u pogledu korišćenja energije, vode i zemljišta zahvaljujući složenoj strukturi bioloških sistema i njihovim raznovrsnim funkcionalnim vezama i sinergetskim efektima.

7. POTENCIRANJE RAZVOJA PROGNOZNO-IZVEŠTAJNIH SLUŽBI ZAŠTITE BILJA NA REGIONALNOM NIVOU

Osnovni cilj razvoja prognozno-izveštajnih službi zaštite bilja na regionalnom nivou ogleda se u:

- efikasnom predviđanju nastanka i razvoja štetnih organizama, kao i njihovog dejstva na poljoprivrednu proizvodnju;
- kreiranju prognostičkog modela pojave štetočina i izazivača bolesti biljaka;
- adekvatnim merama zaštite poljoprivrednih kultura od dejstva štetnih organizama; mere se definišu shodno praćenju brojnosti štetnih organizama ili nivoa inokuluma, njihove vremenske i prostorne raspodele, kao i njihovih domaćina i eksternih uslova;
- efikasnim zaštitnim merama, primeni principa integralne poljoprivredne proizvodnje, poljoprivrednom proizvodu koji je bezbedan po zdravlje ljudi; i
- svrsishodnim merama kontrole kojima se odlaže rezistencija pesticida i čuva životna sredina.

Kontinuirano praćenje pojava štetnih organizama tokom vegetacije nameće potrebu:

- nadzora najvažnijih useva i zasada na regionalnom nivou i njihovih poznatih štetnih organizama; takođe i otkrivanja novih organizama koji dobijaju na značaju zbog evidentiranih klimatskih promena;
- otkrivanja novih vrsta štetnih agenasa nezavisno od statusa, u rasponu od ekonomski značajnih pa do karantinskih štetočina i patogena;
- instaliranja alata za neposredno praćenje u useve i zasade;
- rasporeda feromonskih klopki, kao i svetlosnih lovnihi lampi za otkrivanje štetočina kojima je svetlost značajan atraktant;
- postavljanja automatskih meteoroloških stanica u cilju praćenja uslova sredine; i
- optimizaciji odlučivanja o preduzimanju pravovremenih i adekvatnih mera zaštite, shodno adekvatnim informacijama o štetnom organizmu i fazi biljaka domaćina, sa registrovanim uslovima.

Očekivani rezultati i efekti su:

- pouzdano predviđanje pojavljivanja štetnih organizama, efikasna primena hemijskih mera, proizvodnja zdravog i bezbednog poljoprivrednog

proizvoda uz održavanje ekološke ravnoteže odnosno očuvanja životne sredine;

- svrsishodne mere zaštite useva i zasada, efikasnija zaštita useva i zasada; redukovan broj tretiranja; i
- proizvodnja poljoprivrednog proizvoda koji je u saglasnosti sa standardima Evropske unije, te shodno tome ispunjenje pretpostavki za izvoz, uz očuvanje životne sredine.

8. POTENCIRANJE IZRADE LOKALNIH STRATEGIJA U OBLASTI ODRŽIVOG RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Evropske integracije Republike Srbije podrazumevaju redefinisane mesta i uloge poljoprivrede i ruralnog razvoja, što znači da je neophodno kreiranje novog konceptualnog okvira strateškog plana kao odgovora na esencijalna pitanja u cilju ostvarenja održivog razvoja agrara na lokalnom nivou. U meri u kojoj je to moguće, politiku tog razvoja treba prilagoditi *Zajedničkoj agrarnoj politici* Evropske unije, u kojoj se sve više pažnje posvećuje razvoju ruralnih sredina, gde posebno mesto zauzima agroturizam. Istraživanja pokazuju da bi organizovanje pojedinačnih proizvodnih linija, ili više srodnih poljoprivrednih proizvodnih linija na gazdinstvu, uz dodatnu realizaciju dobijenih finalnih proizvoda (svežih i prerađenih) preko agroturizma, moglo da pruži višestruke pozitivne rezultate u pogledu jačanja održivosti poljoprivrednog gazdinstva¹².

Početkom 90-ih godina 20. veka, države članice Evropske unije sprovode tzv. „odozdo nagore” pristup u planiranju i ostvarivanju poljoprivrednog i ruralnog razvoja. Operacionalizacija novog koncepta usledila je putem sprovođenja LEADER programa.

Bazična ideja ovog programa ogleda se u nameri da razvojni planovi i strategije lokalnog razvoja budu u saglasnosti sa dogovorom zainteresovanih lokalnih aktera. S druge strane, koraci koji se preduzimaju u cilju sprovođenja navedenih planova i strategija takođe treba da budu formulisani i na lokalnom nivou, ali u saglasnosti sa okvirima koji su prihvaćeni na nivou države i na nivou Evropske unije.

Lokalna akciona grupa (LAG) predstavlja najznačajniji mehanizam za implementaciju LEADER programa na nivou lokalnih zajednica. LAG je sačinjen od različitih zainteresovanih grupa, odnosno predstavnika društvenih, poslovnih i političkih sektora koji funkcionišu u lokalnoj zajednici.

Lokalnim planom opredeljuju se mere i aktivnosti čija je osnovna svrha da se podrži rast i razvoj na lokalnom nivou. Formulišu se takođe i mere koje su

¹² M. Jeločnik, J. Subić, B. Kovačević, „Agriculture practice as support for agro-tourism development at the family farms”, in: *Innovative aspects of the development service and tourism*, Stavropol State Agrarian University, Faculty of Social and Cultural Service and Tourism Stavropol 2020, 49.

fokusirane na unapređenje kooperacije sa ostalim regionima i lokalnim zajednicama.

Svaka zemlja nastoji da unapredi raspoloživa ruralna područja dosledno primenjujući koncept održivosti.¹³ Prilagođavanje politike ruralnog razvoja novim okolnostima predviđa plejadu mera pomoću kojih se na lokalnom nivou biraju prioritete aktivnosti, među kojima se ističu:

- trening i edukacija;
- minuciozna analiza i razvoj (kreiranje studije o izvodljivosti planova, revizija sredstava, prototipa proizvoda i usluga);
- ruralna preduzeća inovativnog tipa, lokalni servisi (provajderi) i zanatske radnje;
- eksploatacija proizvoda sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva;
- zaštita i unapređenje prirodne, društvene i kulturne sredine;
- unapređenje kapaciteta podsticanjem proizvodne inicijative i razvoj preduzetničkih veština, sposobnosti i resursa; i
- afirmacija agro i ruralnog turizma.

Dosadašnje iskustvo pokazuje da jedna nacionalna privreda tek kada učvrsti kvalitetne i konkurentne pozicije u nacionalnoj i regionalnoj strukturi može da računa na konkurentnost u svetskim razmerama, a to se odnosi i na poljoprivredu.¹⁴ Formulisanje i implementacija strategije održive poljoprivrede i ruralnog razvoja lokalnih zajednica podrazumeva kooperaciju lokalne zajednice, NIO (naučnoistraživačkih organizacija) i LAG-ova. Značajno mesto u tom procesu pripada porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima koja su razvojno orijentisana, kao i malim i srednjim preduzećima i preduzetnicima u agrarnom sektoru. Takvim pristupom moguće je izvršiti što realniju dijagnozu stanja na lokalnom nivou, pre svega pomoću tzv. SWOT matrice, koja prikazuje stanje u agraru i ruralnim područjima na lokalnom nivou. Radi se o internim resursima i ograničenjima razvoja, u kontekstu šansi i pretnji okruženja. Prema rezultatima ove analize formulišu se razvojni ciljevi i pravci investicionih aktivnosti. Rezultanta prethodnih aktivnosti je ostvarivanje formulisanih ciljeva održivog poljoprivrednog i ruralnog razvoja.

9. ZAKLJUČAK

Obezbeđenje dinamičnog i kontinuiranog razvoja agrara i ruralnih područja na kojima se odvija treba da bude rezultat procesa u kome ključnu ulogu ima jedinica lokalne samouprave, uz puno učešće građana i poljoprivrednog sektora, a

¹³ A. Puška *et al.*, "An assessment of improving the sustainable agro-touristic offer in an emerging country using the integrative approach based on fuzzy logic", *Frontiers in environmental science* 2022, 14.

¹⁴ D. Grujić, B. Vojnović, „Strategije razvoja regionalne poljoprivrede sa akcentom na kadrove i zapošljavanje”, u: XXIV Naučni skup Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet Niš, Niš 2019, 6.

u praksi se zasniva na izradi teritorijalnog plana zaštite i razvoja ruralnih područja i integralnom upravljanju održivim razvojem poljoprivrede.

Svaka jedinica lokalne samouprave primenjujući situacioni pristup treba da pronađe optimalne modalitete za kreiranje plana održivog razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja. Krajnji rezultat je planski dokument koji je sveobuhvatan, baziran na društvenom konsenzusu, odnosno na uključenosti svih „stejkholdera” (zainteresovanih aktera). On stoga vodi optimizaciji poslovnog odlučivanja u vezi sa investicijama u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Istovremeno, definisanje nadležnosti i odgovornosti u oblasti održivog upravljanja prirodnim resursima ima za cilj da poljoprivredni proizvođači u Republici Srbiji prilagode proizvodnju ekološkim zahtevima u očekivanju kodeksa dobre poljoprivredne prakse, koji treba da konkretizuje njihove obaveze u tom pogledu, i harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa zakonodavstvom Evropske unije u ovoj oblasti.

Jonel Subić, PhD

Scientific Advisor, Director, Institute of Agricultural Economics, Serbia

Branko Mihailović, PhD

Scientific Advisor, Institute of Agricultural Economics, Serbia

AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT OF THE HILL AND MOUNTAIN AREAS OF SERBIA IN THE PROCESS OF ACCESSION TO THE EU

Abstract

Improvement of agricultural performance and rural development of mountain and plain areas of Serbia require a strategic approach and consistency in the implementation of development measures and activities. The paper formulated priorities, goals and measures in the field of agriculture and rural development. Accordingly, three general topics have been determined that are important for the hilly and mountainous areas of Serbia in the process of joining the European Union. Namely, the purpose is to create a favorable environment for: 1) the development of agricultural production and agro-industry, 2) sustainable management of natural resources, as well as 3) stimulating the diversification of the rural economy. The ultimate goal of sustainable agricultural development and the overall rural development of local communities is to improve the material and social status of the local population. Also, the concept of integral rural development is affirmed, which is based on the networking of the rural and urban economy, the polarization of the agricultural structure and the diversification of economic activities in rural areas.

The results of the research show that by means of the mentioned strategic approach, the improvement of agricultural competitiveness can be a significant support for the economic development of the Republic of Serbia.

Keywords: agriculture, rural development, natural resources, integrated production, diversification of the rural economy.

Literatura

- Andrei J. V., Chivu L., Constantin M., Subić, J. "Economic aspects of international agricultural trade and possible threats to food security in the EU-27: a systematic statistical approach", in: *Shifting Patterns of Agricultural Trade*, Springer, Singapore 2021, 229-261. https://doi.org/10.1007/978-981-16-3260-0_10
- Grujić D., Vojnović B. „Strategije razvoja regionalne poljoprivrede sa akcentom na kadrove i zapošljavanje”, XXIV naučni skup *Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope*, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet Niš, 21. jun 2019, 1–9.
- Jeločnik M., Subić J., "Evaluation of economic efficiency of investments in organic production at the family farms", in: *Organic farming, eco-market and their capitalization through the entrepreneurial initiative: Course for trainer s*(eds. Marco Platania, Marko Jeločnik, Irina Neta Gostin), IASI, 'Alexandru Ioan Cuza' University Press, Romania 2020, 261–300.
- Jeločnik M., Subić J., Kovačević V. "Agriculture practice as support for agro-tourism development at the family farms", in: *Innovative aspects of the development service and tourism*, Stavropol State Agrarian University, Faculty of Social and Cultural Service and Tourism, Stavropol 2020, 49–59.
- Jeločnik M., Subić J., Zdravković A. "Economic effects of investment in irrigation systems implementation at the small family farms", *Economics of Agriculture* 3/2022, 793–817, <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2203793J>
- Mihailović B., Simonović Z., *Strateško planiranje održivog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Srbiji*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd 2016.
- Mihailović B. , Radić Jean I., Popović V., Radosavljević K., Chroneos Krasavac B., Bradić Martinović, A., "Farm differentiation strategies and sustainable regional development", *Sustainability* 17/2020, 7223, <https://doi.org/10.3390/su12177223>
- Subić J., Jeločnik M., Kovačević V. , Vučkovski B. G., "Estimation of Economic Effects of Processing of Organic Products in the case of Family Farms", *Entrepreneurial innovation in agri-food science: Agroecoinn* 1/2019, 187–209.
- Vasiljević Z., Subić J., Kovačević V. „Mogućnosti korišćenja obnovljivih izvora energija na poljoprivrednim gazdinstvima u Srbiji”, *Ekonomski vidici* 3–4/2018, 191–208.

- Vuković P., Subić J. "Sustainable Tourism Development of Rural Areas in Serbia as a Precondition to Competitiveness: Chances on the International Tourism Market", in: *Sustainable Tourism: Breakthroughs in Research and Practice*, IGI Global, 2019, 351–371, <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-7504-7.ch019>
- Puška A., Nedeljković M., Jeločnik M., Subić J., Nancu D., Andrei J. V., "An assessment of improving the sustainable agro-touristic offer in an emerging country using the integrative approach based on fuzzy logic", *Frontiers in environmental science* 2022, 1–17, <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.894811>
- The state of food and agriculture: World and regional reviews Sustainable development and natural resource management, Food and agriculture organization of the United Nations, FAO, Rome 1989.